

Muradova Səbinə İlham qızı¹

CƏMIYYƏTİN SOSIAL STRUKTURU VƏ SINIFLƏR ÜZRƏ BÖLGÜSÜ

Sosial struktur dedikdə, sosial sistem kimi götürülən cəmiyyətin, ayrı-ayrı sosial qruplara, kollektivlərə, etnik birliklərə bölünməsi onlar arasında qarşılıqlı təsir və funksional əlaqələr başa düşülür.

Əhalinin sosial tərkibi son dərəcə geniş və rəngarəng elementləri əhatə edir. Onlar müxtəlif əsaslara görə bir-birindən fərqləndirilir və öz əhatə dairəsinə görə eyni deyildir. Əhatə dairəsinə görə onlar aşağıdakı kimi sıralanaq olar:

Ailə, kollektiv, peşə qrupu, sosial təbəqə, sosial qrup, sinif, şəhər və kənd əhalisi, fiziki və əqli əmək işçiləri, nəsilər, xalq, millət və bütövlükdə cəmiyyət.

Cəmiyyətin sosial strukturunda ictimai əmək bölgüsü ilə şərtlənən sosial kateqoriyalar və təbəqələr əsas yer tutur. İctimai əmək bölgüsü tarixi inkişaf gedişində insanların birgə istehsal fəaliyyəti prosesində baş vermişdir, əmək bölgüsü o vaxt ictimai mahiyyətə kəsb edir ki, əməyin bu və ya digər növləri insanların müəyyən sosial-mütəəşşkil qruplarına təhkim olunur.

Sosial struktur cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və mənəvi mədəniyyət sistemləri, məişət münasibətləri ilə ayrılmaz əlaqədədir. Sosial struktur öz tərkibinə görə çox geniş anlayış olub, aşağıdakı tərəfləri əhatə edir:

- 1) əhalinin və təbəqələrin ümumi əhali içərisində xüsusi çəkisi və bu münasibətdə bir-biri ilə nisbəti;
- 2) ayrı-ayrı sosial birliklərin ümumi sosial struktur daxilində yerləşməsi və rolu;
- 3) cəmiyyəti təşkil edən sosial qrupların və birliklərin funksional baxımdan qarşılıqlı münasibətləri;
- 4) sosial strukturun dəyişməsi və inkişafının əsas meylləri. (2, 78)

Bu bölgüdə sosial tərkib xüsusilə diqqəti cəlb edir. Sosial tərkibin daxilində:

- sosial-sinfi birliklər, sosial qruplar və təbəqələr.
- işləyən əhalinin peşə tərkibi və kollektivlərə bölünməsi
- əhalinin sosial-ərazi tərkibi
- sinif və sosial qrupun öz daxilində mövcud olan daxili struktur bölgüsü elementləri və təbəqələr.
- işçilərin əməyinin xarakterinə və məzmununa görə bölgüsü (fiziki və əqli əmək işçiləri)
- əhalinin sosial-etnik birlik formalına bölgüsü (qəbilə, tayfa, xalq, millət)
- əhalinin sosial-demografik bölgüsü (ailə, cinsə görə və nəsllə görə bölgüsü)

İctimai əmək bölgüsü əhalini həm də şəhər və kənd əhalisinə ayırır. Bununla sız əlaqədə işçilərin sənayə, ticarət və əkinçilik məşğuliyyətinə görə ayrılması baş verir. Sosial ərazi strukturu daha çox cəmiyyətin məkəncə təşkil forması kimi çıxış edir. O insanların yaşadığı ərazi məskənlərinə münasibətləri, habelə bu səpkidə şəhər və kənd əhalisinin bir-birinə münasibətini bildirir. Ümumiyyətlə şəhər və kəndin yaranması hər şeydən əvvəl səmərəlilik və ticarətin əkinçilikdən ayrılmasının nəticəsidir.

Nəhayət, işçilərin fiziki əmək işçiləri və əqli əmək işçilərinə bölünməsi də ictimai əmək bölgüsünün nəticəsidir. Lakin bu iki bölgü bir-birindən həm də ona görə ayrılır ki, birinci bütün əhalini əhatə etdiyi halda, ikinci bölgü (fiziki və əqli əmək işçiləri) yalnız işçilərə aiddir.

Əmək işçiləri-ziyalılar ictimai əmək bölgüsü sistemində cəmiyyətin sosial strukturunda özünəməxsus yer tutur. Ziyalılar xüsusi müstəqil sosial təbəqə kimi kapitalizmdə yaranmışdır (əlbəttə, onun ayrı-ayrı nümayəndələri quldarlıq və feodalizmdə də vardı). Ziyalı (latınca intellegens sözündən olub, başa düşən, düşünən, zəkali deməkdir) təbəqəsi öz daxili məzmununa görə çox genişdir.

Ziyalılar yüksək peşə göstəricilərinə və təhsil səviyyəsinə malik olan sosial təbəqədir. Buna görə də o cəmiyyətin əsas intellektual potensialını ifadə edir.

Silk dedikdə elə insan qrupu nəzərdə tutulur ki, onların cəmiyyətdə müxtəlif iqtisadi və hüquqi vəziyyəti yuridik qanunlar vasitəsilə təsbit olunur. Vətəndaşların silki mənsubiyyəti insan keçirdi. Bir silkdən digərinə keçməyə demək olar ki, yol verilmirdi. Buna görə də silki quruluş qapalı xarakter daşıyırdı. Ən çox əlahiddəliyi və qapalılığı ilə kasta (portuqaliya dilində-qəbilə, nəsil deməkdir) quruluşu seçilir. Qədim Hindistanda bu geniş yayılmışdı (brəhmənlər, kşatrilər, veyslər və şudralar).

Son dövrlərin fəlsəfi ədəbiyyatlarında marksizmi tənqid etmək naminə "sinif" anlayışından yan keçməklə anlayışına rast gəlinir. Nəzərə almaq lazımdır ki, ictimai sinif haqqında təlim marksizmə qədər yaranmışdır.

Müasir cəmiyyətdə siniflər əhəmiyyətli rol oynayır. Son dövrlərdə bir çox dəyişikliklər baş vermişdir. Əvvəlcə kolxozların ləğvi kəndli sinfini sıradan çıxarmışdır. Sonra dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi gedişində fəhlə sinfi köklü dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Bununla belə bizim cəmiyyətdə fəhlə sinfi hələ də qalmaqdadır. Digər tərəfdən nəzəri fikir təkcə bu və ya digər ölkənin həyatını ümumiləşdirməklə məhdudlaşmışdır. O, həm də dünyadakı realıqları nəzərə almalıdır.

Hal-hazırda Qərbi cəmiyyətində aşağıdakı siniflərin olduğunu qeyd edirlər:

1) yüksək siniflər (istehsal ehtiyatlarına sahib olan, yaxud onlara bilavasitə nəzarət edən varlıqlar, iri sənayəçilər, rəhbərliyin yuxarı təbəqələri)

2. Orta sinif.

3. Fəhlə sinfi.

4. Bəzi sənayə ölkələrində mövcud olan fəhlə sinfi.

¹Azərbaycan Dillər Universitetinin "Regionşünaslıq" kafedrası, AMEA Fəlsəfə İnstitutunun dissertantı

Bununla əlaqədar mövcud cəmiyyətdəki sosial strukturun hərtərəfli təhlil olunmasında sosial stratifikasiya təlimi mühüm rol oynayır. Ştata latınca təbəqə deməkdir. Bu anlayış ictimai elmə geologiyadan keçmişdir. Stratifikasiya təliminin yaradıcılarından biri olan P.Sorokin yazırdı ki, sosial stratifikasiya mövcud insanların məcmusunu (əhalini) öz ierarxalı dərəcəliliyi ilə götürülən siniflərə parçalanmaq deməkdir. Onun əsasını və mahiyyətini hüquq və imtiyazların, məsuliyyət və öhdəliklərin qeyri-bərabər bölünməsi bu və ya digər cəmiyyətdə insanlar arasında sosial dəyərlərin, hakimiyyətə və cəmiyyətə təsirin səviyyəsi təşkil edir.

Stratifikasiya təlimi müasir cəmiyyətin sosial strukturunda aşağıdakı 6 meyar üzrə bir-birindən fərqlənən ştratlan ayrır:

Birincisi, peşə nüfuzu. Cəmiyyətdə müxtəlif peşələr və buna müvafiq olaraq həmin peşələrdə çalışan insan qrupları arasında nüfuzda görən fərqlər vardır.

İkincisi, hakimiyyət və əzəmət. Bu meyar cəmiyyətdə insanların hakimiyyətdən istifadə olunmasına və öz əzəmətlərinə görə olan müxtəlifliyi ifadə edir.

Üçüncüsü, gəlir və sərvət. Məlumdur ki, gəlir və sərvətin miqdarına görə insanlar eyni deyildir. Onların belə bölünməsi üsullarından (irsən miras qalan və yaxud peşə sahibinin özünün öldürüldüyü gəlir və sərvət) asılı olmayaraq həmin göstəriciyə görə insan qrupları bir-birindən fərqlənirlər.

Dördüncüsü, təhsil və bilik səviyyəsi. Tarixən insanlar öz təhsil və biliyinə görə eyni olmamışlar. Bu əlamət onların sosial roluna və cəmiyyətdə yüksəlmə imkanlarına ciddi təsir göstərir. Səciyyəvi cəhət burasıdır ki, həmin əlamətin rolu getdikcə artmaqdadır.

Beşinci meyar dini mənsubiyyət dini mərasimlərin yerinə yetirilməsi nəticəsidir.

Nəhayət, altıncı meyar insanların qohumluq əlamətlərinə görə fərqləndirilməsidir. Qeyd olunmalıdır ki, bu göstərici də cəmiyyətdə mühüm rol oynayır. Belə ki, nəslin davam etdirilməsində, uşaqların tərbiyəsində, qohumlar arasında münasibətlərin mənavi, psixoloji və digər baxımdan tənzimlənməsində o əhəmiyyətli yer tutur.

Sosial stratifikasiya təlimi cəmiyyətdə mövcud olan insan qruplarının hərtərəfli səciyələndirmək imkanını verir. İctimai həyatın müxtəlif tərəflərinə aid meyarların vəhdətdə götürülməsi bu işdə böyük köməklik göstərir.

P.Sorokin göstərirdi ki, sosial stratifikasiya təlimində və ümumiyyətlə cəmiyyətin sosial strukturunun təhlilində çıxış nöqtəsinə sosial bərabərsizlik təşkil edir. Onun fikrincə sosial bərabərsizlik əbədidir və buna görə də sosial stratifikasiya cəmiyyətin daimi səciyyəsidir. (8-47).

Cəmiyyətdə baş verən dəyişiklər özünün müvafiq əksini sosial sferada, sosial münasibətlərdə və təbiidir ki, sosial strukturun göstəricilərində də tapır. Həmin dəyişiklikləri tam dolğunluğu ilə səciyələndirmək üçün sosial mobillik (sosial yerdəyişmə) anlayışından istifadə olunur. Bu anlayış yerdəyişmənin şaquli və üfqi istiqamətlərini (bir sosial səviyyədən digərinə) yüksəlmə və ya enmə, yaxud da bir sosial qrupdan digərinə keçidi izləməyə imkan verir.

Çox vaxt sosial dəyişiklik adı altında sosial obyektin bir vəziyyətdən digər vəziyyətə keçməsi, cəmiyyətin sosial təşkilində, onun sosial institutlarında və sosial strukturunda, cəmiyyətdə qararlaşmış davranış nümunələrinin istənilən modifikasiyası, forma dəyişməsi başa düşülür. Bu məzmun sosialdəyişikliklər nəzəriyyəsində mərkəzi yer tutur və inkişaf, böyümə, mobillik, təkamül, inqilab, tərəqqi, tənəzzül, transformasiya, həmçinin dəyişikliklərin amilləri, mənbələri, növləri, sferaları, istiqamətləri kimi anlayışlarla bağlıdır. Sosioloji və siyasi elmlərdə sosial dəyişikliklər nəzəriyyəsinin təsnifatına yanaşmalar indiyə qədər müxtəlifdir.

Ən çox qəbul olunan nəzəriyyələrin klassik və müasir nəzəriyyələrə bölünməsidir. Klassik nəzəriyyələrə təkamülçülüğü, tarixiliyi, dövrüliyi tarixi materializmə aid edirlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasında insan inkişafı haqqında hesabat. Bakı 1997-ci il. 472 səh.
2. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2010. Bakı 2010-cu il. 840 səh.
3. Fəlsəfi ensiklopedik lüğəti. Bakı 1997-ci il. 518 səh.
4. Qolonkova L.F., Akulic M.M., Kuznetsov V.N. Ümumi sosiologiya. Bakı 2007-ci il. 492 səh.
5. Hacıyev Z. Fəlsəfə. Bakı. 200-cü il. 640 səh.
6. İmanov H. Fəlsəfənin əsasları. Bakı 2007-ci il. 40 səh.
7. Sosiologiya. Bakı 2005-ci il. 295 səh.
8. Sorokin P. Çelovek. Sivilizasiya. Obşestvo. M. 1992. 302 səh.

Açar sözlər: cəmiyyət, paradiqma, qrup, sosial

Ключевые слова: общество, парадигма, группа, социальная

Keywords: society, paradigm, group, social

Cəmiyyətin sosial strukturunu və siniflər üzrə bölgüsü

Xülasə

Cəmiyyətin sosial struktur anlayışı öz məzmununa görə sosial tərkib anlayışından daha geniş və dolğun xarakter daşıyır. Təkcə əhalinin sosial birliklərinin müxtəlif nisbətlərdə tərkibini göstərməklə kifayətlənmir. Onun məzmununa bundan əlavə sosial sistemə daxil olan yarımsistemlərin və elementlərin nisbi sabit düzülüş qaydası, bir-birilə qarşılıqlı münasibətləri, oynadıqları funksional rol da daxildir.

Социальная структура и классификация общества

Резюме

Понятие социальной структуры общества является более широким и всеобъемлющим по своему со-

держанию, чем понятие социального состава. Больше, чем просто показ состава социальных единиц населения в разных пропорциях. Его содержание также включает относительно устойчивое расположение нарциссических систем и элементов, их взаимосвязь и функциональную роль, которую они играют.

Ключевые слова: социальная, структурная, стратификация, коллектив, труд

Social structure of the society and classification

Summary

The concept of a social structure of a society is more broad and comprehensive in its content than the concept of social composition. More than just showing the composition of the social units of the population in different proportions. Its contents also include the relatively stable arrangement of narcissistic systems and elements, their interrelationships, and the functional role they play.

RƏYÇİ: dos.S.Abbasova